

ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ МІКРОСТРУКТУРИ СЛОВНИКОВОЇ СТАТТІ В АНГЛІЙСЬКИХ НАВЧАЛЬНИХ ТЛУМАЧНИХ СЛОВНИКАХ

Мейзерська І. В.

Київський національний лінгвістичний університет

У статті висвітлено найголовніші особливості сучасної англійської навчальної тлумачної лексикографії. На прикладі словникової статті зі словника LDOCE детально проаналізовано мікроструктуру та параметричну систему, прийняту для навчальних тлумачних словників репродуктивного типу.

Ключові слова: навчальна лексикографія, тлумачний словник, мікроструктура, параметр, параметрична система, словникова стаття, заголовне слово.

В статье освещены основные особенности современной английской учебной толковой лексикографии. На примере словарной статьи из LDOCE тщательно проанализирована микроструктура и параметрическая система, принятая для учебных толковых словарей репродуктивного типа.

Ключевые слова: учебная лексикография, толковый словарь, микроструктура, параметр, параметрическая система, словарная статья, заглавное слово.

The article explores the main features of modern British learners' lexicography. The author provides detailed analysis of the microstructure and parametric system of typical monolingual learners' dictionaries of reproductive type on the basis of a vocabulary entry taken from LDOCE.

Key words: learners' lexicography, monolingual dictionary, microstructure, parameter, parametric system, vocabulary entry, headword.

Одним з найпотужніших стратегічних напрямів сучасної англійської лексикографії є навчальна лексикографія, спрямована на вивчення потреб користувачів у різних лінгвокультурних середовищах та створення ефективних навчальних словників (тлумачних, перекладних та інших). Протягом останньої чверті століття найбільш цікавим, впливовим та інноваційним сектором сучасної лексикографії був сектор одномовних тлумачних навчальних словників, що, до речі, хронологічно збігається зі становленням основних засад та бурхливим розвитком технологій вивчення англійської мови як іноземної (EFL) у всьому світі. Пілотною лексикографічною працею в цьому напрямі можна вважати одномовний тлумачний словник *Oxford Advanced Learner's Dictionary* (OALD, 1948) за редакцією А. С. Хорнбі, що й досі залишається актуальним, витримавши багато перевидань. Сьогодні на ринку лексикографічної продукції можна виділити чотири найвпливовіші серії одномовних тлумачних словників: **OALD** – *Oxford Advanced Learner's Dictionary*; **LDOCE** – *Longman Dictionary of Contemporary English*; **Collins COBUILD English Dictionary**; **CIDE** – *Cambridge International Dictionary of English*.

Фактичним початком сучасної навчальної лексикографії прийнято вважати вихід другого видання *Advanced Learner's Dictionary of Current English* за редакцією А. С. Хорнбі в 1963 році [1, 160]. А вже після випуску в 1978 р. LDOCE (*Longman Dictionary of Contemporary English*) можна говорити про вагомі досягнення в розробленні словників, що відповідають спеціалізованим потребам користувачів з різноманітних лінгвокультурних середовищ та якнайдоступніше репрезентують широкий спектр лінгвістичної інформації. Все це мало значний вплив на підходи до вивчення англійської мови як іноземної та спричинило революційні зміни в лінгводидактиці: одномовний тлумачний словник став надійним джерелом лінгвістичної

інформації, що моделює мовну систему та забезпечує вільний доступ до неї користувачів. Однією з фундаментальних засад навчальної лексикографії стає антропоцентричність, або ж зверненість до комунікативних потреб користувача (*user-friendliness, user-orientation*), що реалізується в низці характерних рис, притаманних одномовним тлумачним словникам нового типу:

- введення спеціальної метамови, розробленої на основі найчастотніших лексем англійської мови та суворий контроль дефініцій з метою полегшення розуміння слів та ефективнішого розмежування значень;
- включення якнайповнішої граматичної інформації про слово;
- посилення уваги до сталих словосполучень (колокацій), включення інформації про типові контексти, в яких слово функціонує;
- рекомендації щодо правильного слововживання (узуальні ремарки, синоніми / тезаурус, стилістична та прагматична інформація).

Отже, принципово важливим є розроблення ефективної мікроструктури словника, яка відображає всю релевантну інформацію не лише про семантику слова, але і параметри його функціонування в мовній системі. Під мікроструктурою традиційно розуміють внутрішню будову словникової статті (*dictionary entry*) [4; 5]. На відміну від макроструктури (словникового реєстру) мікроструктура подає детальну всебічну інформацію про заголовне слово (*headword*) (правопис, вимова, граматичні особливості, дефініція, особливості слововживання тощо). Якщо заголовне слово є полісемічним, мікроструктура поділяється на семантичні блоки – сублеми (*sub-lemma*), кожна з яких подає семантичні, граматичні, прагматичні, стилістичні та інші релевантні характеристики лексеми в певному її значенні.

Кожна лексикографічна ремарка в мікроструктурі словникової статті ілюструє певні особливості функціонування лексеми (граматичні, семантичні, просодичні та ін.) та фіксує відповідний *лексикографічний параметр (lexicographical parameter)*. Сукупність усієї лінгвістичної інформації про слово, представленої в мікроструктурі словникової статті за допомогою лексикографічних параметрів, формує її *параметричну систему (parametric structure)*. Під параметром розуміємо “квант інформації про мовну структуру, який ... вступає в поєднання з іншими квантами (параметрами) і знаходить специфічне вираження у словниках”, іншими словами, це “особлива словникова репрезентація структурних рис мови” [3, с. 51]. Параметрична система навчальних словників заслуговує на особливу увагу та ретельне опрацювання, адже словникова стаття повинна бути побудована так, щоб вона могла адекватно задовольняти комунікативні потреби користувача. Для цього слід визначити, які саме параметри є релевантними для обраної лексикографічної моделі. Параметрична система словникової статті тлумачного словника може варіюватися залежно від його розміру і призначення, а також від характеру *заголовного слова (headword)*, але здебільшого включає такі параметри:

1. *Орфографічний (Spelling)*: презентація заголовного слова у словнику відображає його традиційне загальноприйняте написання і в деяких випадках може супроводжуватися правописними варіантами;

2. *Фонетичний (pronunciation)* звичайно подається в округлих () або скісних / / дужках та передається за допомогою міжнародної фонетичної системи ІРА (*International Phonetic Alphabet*);

3. *Категорійний (word class)*. Цей параметр фіксує належність слова до однієї чи кількох частин мови за допомогою спеціальних позначок-скорочень: *n – noun, adj – adjective, v – verb, prep – preposition* тощо;

4. *Граматичний параметр (grammar)* за допомогою спеціальних лексикографічних позначень маркує граматичні особливості слова, наприклад, *C – countable / U – uncountable* (для іменників); *vt – transitive / vi – intransitive* (для дієслів) тощо;

5. *Семантичний параметр (senses)* відображає семантичну структуру слова. У випадку полісемії кожне значення подається у вигляді сублеми, в межах якої характеризуються категорійні, граматичні, стилістичні та інші особливості вживання слова в цьому значенні;

6. *Дефінітивний параметр (definition)*. Кожна заголовна стаття та сублема супроводжується поясненням значення слова в певному значенні;

7. *Ілюстративний параметр (examples)* слугує для унаочнення дефініції за допомогою реальних прикладів слововживання. Ілюстрації в навчальних словниках здебільшого добираються з корпусів;

8. *Узуальний параметр (usage)* застосовується, коли необхідно наголосити на обмеженому вживанні слова або одного із значень слова в певних контекстах, стилях або галузях. Існує ціла система лексикографічних ремарок, що фіксують стилістичні, ареальні, хронологічні та інші особливості слововживання, наприклад: *colloq.* – colloquial, *liter.* – literary, *vulg.* – vulgar, *arch.* – archaic, *dial.* – dialectal тощо.

9. *Ідіоматично-словотвірний параметр (run-ons)* фіксує дотичні до заголовного слова ідіоми, фразові дієслова, а також похідні слова-деривати, що звичайно подаються жирним шрифтом наприкінці словникової статті.

10. *Етимологічний (etymology)* – етимологія слова звичайно подається в квадратних дужках наприкінці словникової статті.

11. *Лексична сполучуваність (collocation)* є надзвичайно важливим параметром для навчальних словників, оскільки сприяє ознайомленню користувачів із типовими контекстами та сталими словосполученнями, в яких функціонує лексема.

12. *Парадигматичний параметр (paradigmatic relations)* фіксує можливі синоніми, іноді антоніми, що подаються з метою чіткішого розмежування відтінків значень слова. Деякі словники (наприклад, LDOCE) включають до мікроструктури словникової статті невеличкі тезауруси, що сприяє ефективному засвоєнню лексики та розширенню вокабуляра.

Важливо зазначити, що параметри мікроструктури тлумачного словника можуть бути обов'язковими (*obligatory parameters*) та факультативними (*optional parameters*). Обов'язкові параметри зумовлені типом та призначенням лексикографічної праці і відповідно наявні в будь-якому словникові певного типу незалежно від його формату, розміру та цільового користувача (target user). Так, скажімо, кожна словникова стаття будь-якого одномовного тлумачного словника, навіть кишенькового, містить чотири обов'язкові параметри, сукупність яких вирізняє його серед словників іншого призначення (перекладних, орфографічних, тезаурусів тощо). Це такі параметри: 1) орфографічний; 2) категорійний; 3) семантичний; 4) дефінітивний (хоча кількість виділених значень та повнота дефініцій залежать від формату словника та цільового користувача).

Факультативні параметри можуть включатися або не включатися до мікроструктури відповідно до задуму укладачів, формату та загальної спрямованості словника. Також добір факультативних параметрів мікроструктури зумовлений характером заголовного слова – наявністю в нього синонімів, здатністю до функціонування в складі ідіом, колокацій, фразових дієслів тощо. Однак факультативні параметри мають велику цінність для користувачів словника, оскільки саме вони підвищують його комунікативну ефективність, надаючи всебічну інформацію про функціонування та зв'язки слова в мовній системі, що особливо важливо для навчальних тлумачних словників. Сучасні лексикографічні праці цього типу мають збагачену добре продуману параметричну систему, що забезпечує повну лінгвістичну інформацію про семантику та функціонування заголовного слова, його фонетичні, граматичні, узуальні, парадигматичні характеристики, ілюструє лексичну сполучуваність, подає достатню кількість влучних та зрозумілих ілюстрацій.

Найбільшу цінність для навчальних тлумачних словників мають параметри, що підсилюють їх комунікативну ефективність – парадигматичний, ілюстративний та параметр лексичної сполучуваності. Так, для ефективнішої семантизації значень доцільно, за можливості, подавати синоніми й антоніми у вигляді тезауруса. Такий прийом дає змогу краще унаочнити парадигматичні відношення заголовного слова в мовній системі та розширити можливості користувача щодо його вживання. Цими ж міркуваннями зумовлена й доцільність наведення ілюстративного матеріалу у вигляді лаконічних словосполучень чи речень, ретельно дібраних з корпусу, що дозволяє навести велику кількість різноманітних слововживань, чітко й компактно ілюструючи сполучуваність.

Особливої уваги заслуговує такий параметр, як лексична сполучуваність. Цей параметр є найбільш антропоцентричним з усіх, оскільки відображає природні процеси породження мовлення, їхні закони та особливості. Специфіка цього параметра полягає в його зумовленості частиномовною належністю заголовного слова. У лексичній сполучуваності особливо яскраво відображені “узагальнені значення частин мови та синтактико-семантичних класів” [2, с. 231], і вона зумовлена значною мірою категорійним значенням різних частин мови.

Загалом параметричну систему сучасних навчальних словників можна представити у вигляді такої таблиці:

обов'язкові параметри	факультативні параметри
1. орфографічний; 2. категорійний; 3. семантичний; 4. дефінітивний	1. фонетичний; 2. граматичний; 3. ілюстративний; 4. узуальний; 5. ідіоматично-словотвірний; 6. етимологічний; 7. парадигматичний; 8. лексична сполучуваність

Крім створення ефективних навчальних тлумачних словників комунікативного призначення, важливим аспектом є формування в користувачів, зокрема студентів, навичок з їх застосування. Так, користуючись словником, людина, що вивчає англійську мову як іноземну, повинна чітко розуміти, до якого типу він належить, які переваги та можливості дає користування цим словником, що означають лексикографічні ремарки в його мікроструктурі. Студент-філолог після ознайомлення зі словниковою статтею повинен уміти всебічно охарактеризувати заголовне слово: до якої частини (або яких частин) мови воно належить; чи має якісь узуальні (стилістичні, ареальні, хронологічні) обмеження; скільки має значень, які з них є прямими, а які – переносними; яким чином проілюстроване заголовне слово та / або окремі його значення; охарактеризувати інші параметри мікроструктури, виділити обов'язкові та факультативні, назвати їх функції.

Для наочності розглянемо словникову статтю слова *produce*, дібрану з Longman Dictionary of Contemporary English (LDOCE) та проведемо повний лексикографічний аналіз його мікроструктури за схемою, розробленою нами для роботи зі студентами-філологами в межах курсу за вибором “Вступ до лексикографії” (“Introduction to Lexicography”) з метою покращення їх навичок аналітичного користування одномовним тлумачним словником.

Pro-duce¹ /prəˈdjuːs; prəˈduːs / S1, W1 *verb* [transitive] **1** CAUSE to cause a particular result or effect → **product**: New drugs are producing remarkable results; a rise in sea level produced by climatic change; As a policy, it did not produce the desired effect. **2** CREATE/MAKE to make, write etc. something to be bought, used or enjoyed by people → **product, production**: The factory produces an incredible 100 cars per hour; How did you manage to produce a meal so quickly? → **mass-produced**. **3** MAKE NATURALLY to grow something or make it naturally → **product**,

production: *This region produces the grapes used in champagne; Plants produce oxygen.* **4 SHOW/LET SB SEE STH** if you produce an object, you bring it out or present it, so that people can see or consider it: *When challenged, he produced a gun; They were unable to produce any statistics to verify their claims.* **5 PLAY/FILM** if someone produces a film or play, they find the money for it and control the way it is made > **producer:** *Costner produced and directed the film.* **6 BABY** to give birth to a baby or young animals: *An adult cat may produce kittens three times a year.*

THESAURUS

make used about things you make yourself, or things that are made in a factory: *Diane makes all her own clothes; My camera was made in China.*

produce to make something in large quantities to be sold, or to make something as the result of a natural process: *The factory produces high-quality steel; Japan produces some of the most advanced mobile phones; The pancreas is a gland in your body which produces hormones.*

create to make something new and original: *Tarantino created a whole new style of films; Many companies invest a lot of money in creating new products.*

manufacture to make machines, cars, equipment etc. in factories: *The company manufactures aircraft parts.*

mass-produce to make very large quantities of something in a factory: *They developed a way to mass-produce the drug.*

develop to design and make something new over a period of time: *In 1962, Enders developed an effective vaccine against measles; The company is developing new anti-virus software.*

form to make something as the result of a natural process or chemical reaction: *Hydrogen and oxygen combine to form water; The research will help us understand how planets are formed.*

generate to make something such as heat, electricity or power: *Wind can be used to generate electricity.*

Prod-uce² /'prɒdju:s; 'prɒdu:s/ noun [uncountable] food or other things that have been grown or produced on a farm to be sold **agricultural/organic etc. produce; fresh/local produce; dairy produce** BrE (= milk, butter, cheese etc.)

COLLOCATIONS

ADJECTIVES/NOUN + produce

organic produce (= produced without artificial chemicals) *There is increased demand for organic produce.*

agricultural/farm produce *The government bought surplus agricultural produce from farmers.*

garden produce *She had filled a basket with her garden produce.*

local produce *Local produce is used wherever possible.*

fresh produce *Wash all fresh produce before use.*

dairy produce BrE (= milk, butter, cheese etc.) *Vitamin A can also be obtained from dairy produce and eggs.*

Аналіз словникової статті

Словникову статтю обрано з *Longman Dictionary of Contemporary English for Advanced Learners* (5-е видання). Згідно з типологічною класифікацією словників, він є загальним лінгвістичним синхронічним одномовним навчальним словником. Також його можна класифікувати як словник репродуктивного типу (для породження мовлення), оскільки він включає додаткову інформацію стосовно слововживання. Словник є досить великим за обсягом, уміщує 230000 слів, словосполучень та значень, а також близько 160000 ілюстрацій, вибраних з лінгвістичних корпусів.

– Заголовне слово представлено в мікроструктурі у двох частинах словникової статті: як дієслово *to produce* (/prə'dju:s; prə'du:s /), яке розміщене на першому місці як більш уживане, та іменник *produce* (/ 'prɒdju:s; 'prɒdu:s/).

– Дієслівна частина має спеціальні маркери S1 та W1, які вказують на те, що ці лексеми належать до першої тисячі найбільш уживаних слів як в усному (S1 – spoken), так і писемному варіанті сучасної англійської мови (W1 – written). Присутній також узуальний ареальний параметр в іменниковій частині (BrE), який вказує на те, що стале словосполучення *dairy produce* уживане виключно в британському варіанті англійської мови. Спеціальних стилістичних чи хронологічних маркерів у словникової статті немає.

– Дієслівна частина словникової статті містить 6 сублем, у яких чітко розрізнено значення слова: *to cause, to create, to make naturally, to show/present, to make a film/play, to give birth*. Іменник має лише одне значення: *food produced on a farm to be sold*. Словникова стаття репрезентує всі можливі значення слова, розміщені за принципом частотності та вживаності (корпусний підхід).

– Значення заголовного слова проілюстровані повними реченнями та сталими словосполученнями – колокаціями (*dairy produce, agricultural / organic etc. produce*), вибраними з корпусу. Крім того, мікроструктура заголовного слова включає тезаурус, що дозволяє розширити вокабуляр користувача та підсилити ефективність та комунікативну спрямованість словника. Тезаурус пояснює специфіку семантики дієслова *to produce* порівняно із синонімами *to make, to create, to manufacture, to mass-produce, to develop, to form, to generate* та сприяє правильному слововживанню.

– Дефініції значень заголовного слова є здебільшого описовими, синоніми (тезаурус) подано в окремому підрозділі словникової статті. У передмові до словника автори наголошують на простоті та доступності дефініцій для користувачів, що вивчають англійську мову як іноземну, що досягається шляхом використання спеціальної метамови, базованої на вибірці з 2000 найуживаніших слів сучасної англійської мови. Метамова була розроблена на основі Longman Corpus Network.

– Мікроструктура є добре продуманою та забезпечує всебічний опис семантичних, граматичних, парадигматичних та функціональних характеристик заголовного слова. Зафіксовано такі параметри:

- 1) **орфографічний** – традиційне загальноприйняте написання слова;
- 2) **фонетичний** – за допомогою міжнародної фонетичної системи IPA зафіксовано британський та американський варіанти вимови;
- 3) **категорійний** – лексема функціонує як дієслово та іменник;
- 4) **граматичний** – дієслівна частина містить позначку *transitive*, що вказує на перехідність, а для іменника подано ремарку *uncountable*, що вказує на його належність до граматичної категорії незлічуваних іменників;
- 5) **семантичний** – дієслівна частина включає 6 сублем, іменникова – одну.
- 6) **дефініції** мають описовий характер, метамова опису значень, розроблена для навчальних словників, є чіткою та доступною для розуміння;
- 7) **ілюстративний** – кожна сублема проілюстрована повними реченнями та / або сталими словосполученнями (колокаціями), дібраними з Longman Corpus Network;
- 8) **узуальний параметр** зафіксовано за допомогою спеціальних ремарок *S1, W1, BrE*;
- 9) **парадигматичний** – словникова стаття містить тезаурус, що сприяє глибшому розумінню семантичних відтінків у межах синонімічного ряду та правильному слововживанню;
- 10) **ідіоматично-словотвірний** параметр зафіксовано в дієслівній частині словникової статті. Дієслово *produce* у різних своїх значеннях здатне утворювати похідні слова *product, production, mass-produced, producer*;
- 11) **лексична сполучуваність** – іменник *produce* здатен виступати в низці колокацій, поданих у кінці словникової статті.

Як бачимо, параметрична система аналізованої словникової статті є добре продуманою і розкриває всі аспекти функціонування слова в мовній системі (семантика, граматика, слововживання, парадигматичні відношення тощо). Відсутній лише етимологічний параметр,

оскільки фіксування такої інформації не входить до завдань аналізованого словника. Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що Longman Dictionary of Contemporary English (LDOCE) є активним словником для породження мовлення і має високу цінність як довідник для осіб, що вивчають англійську мову як іноземну.

Література

1. Гвишиани Н. Б. Современный английский язык. Лексикология (Modern English Studies. Lexicology): учебное пособие / Н. Б. Гвишиани. – М. : Академия, 2007. – 224 с.
2. Денисов П. Н. Лексика русского языка и принципы её описания / П. Н. Денисов. – М. : Русский язык, 1980. – 253 с.
3. Караулов Ю. Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1981. – 363 с.
4. Hartmann R. R. K., James G. Dictionary of Lexicography. – L. ; N.-Y., 1998.
5. Hartmann R. R. K. Lexicography. Critical Concepts. – L.; N.-Y., 2004.

Словники

6. Cambridge International Dictionary of English (CIDE). – Cambridge University Press, 1995.
7. Collins COBUILD English Language Dictionary. – L.; Glasgow : Collins, 1992.
8. Longman Dictionary of Contemporary English (LDOCE). – Longman, 1995.
9. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English (OALD). – Oxford, 2007.